

Національний природний парк «Черемоський»

Гетьман В. І., кандидат географічних наук, доцент кафедри землезнавства та геоморфології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Розширення й удосконалення природно-заповідного фонду (ПЗФ) є одним із важливих напрямів оптимізації середовища життєдіяльності людини, збереження ландшафтного та біотичного різноманіття, розвитку екологічної мережі. В Українських Карпатах, як найважливішому для України й Центральної Європи екологічно значущому регіоні, вже тривалий час проводять послідовну політику формування адекватної системи ПЗФ, передусім за рахунок територіально монолітних і ландшафтно-репрезентативних територій. На цей час створено досить чітку структуру заповідників і національних природних парків, що охоплює майже всі висотно-зональні та висотно-поясні ландшафтні комплекси Українських Карпат – від низькогірних листяно-мішанолісових до середньо-високогірних хвойно-лісових та субальпійських.

Донедавна своєрідною «білою плямою» у природно-заповідній галузі залишалася південно-східна частина Українських Карпат у верхів'ях Чорного та Білого Черемошів, де зосереджена значна частина біорізноманіття регіону й збереглися найменш антропогенно змінені ландшафти, які визначають регіональну екологічну ситуацію.

Багатство природних умов, надто біотичного різноманіття, міждержавність єдиного природного комплексу Мармароського кристалічного масиву стали передумовами для створення тут потужного територіально монолітного транскордонного українсько-румунського природоохоронного резервату білатерального типу «Марамороські гори». Із цією метою в Румунії створено біосферний резерват «Гори Марамарощини» площею 168754 га, територія якого (басейн річки Вішеу) безпосередньо прилягає до кордону з Україною і має бути румунською частиною зазначеного транскордонного резервату.

Територіальне сусідство зумовило місцезнаходження в межах румунської Мармарощини 14 українських поселень. Вони утворюють у межах повіту Марамуреш українську етнічну територію у вигляді прикордонної смуги. У національній структурі населення тут понад 88% становлять українці. Це має неабияке значення для функціонування транскордонного природоохоронного резервату.

З українського боку до території резервату пропонувалося включити Чивчинський і Гринявський хребти (Івано-Франківська область), хребти Путиллі та Яровиця на межі Чернівецької області. Першим кроком до організації тут такого резервату було створення в 1997 р. Черемоського регіонального ландшафтного парку (РЛП) на площі 6555,8 га. До його складу увійшли землі Перкалабського лісництва Путильського державного лісового господарства і кількох тоді ще колгоспів на схилах хребта Яровиця. У 2004 р.

обласна рада прийняла рішення розширити територію Черемоського РЛП за рахунок територій лісового фонду Путильського держлісгоспу (13986 га) і Карпатського держспецлісгоспу АПК (1561,5 га). Загальна площа РЛП після цього досягла 22103,3 га.

Наступним кроком стало створення згідно з Указом Президента України від 11 грудня 2009 р. у межах Путильського району Чернівецької області національного природного парку (НПП) «Черемоський» площею 7117,5 га.

У природному відношенні НПП «Черемоський» займає територію середньогір'я Буковинських Карпат. Він є кластерного типу, до його складу входять три основні масиви: Яровицько-Чорнодільський – на крайньому південному заході Буковинських Карпат, Максимецький – знаходиться північніше й займає верхню частину ланцюга хребтів Максимець–Лосова–Ропачел та масив Ракова–Шурдин – у південній частині Покутсько-Буковинських Карпат. Значна частина парку компактно знаходиться в межиріччі витоків р. Білий Черемош – річок Сарата та Перкалаб – і включає територію згадуваного Черемоського РЛП та прилеглі до нього лісові масиви.

Територія НПП «Черемоський» має складну геологічну будову, оскільки знаходиться на північно-східній периферії Мармароського кристалічного масиву – прадавнього герцинського ядра Карпат. Метаморфічні породи масиву інтенсивно дислоковані. У їхніх межах спостерігається дрібна складчастість, а також різні за амплітудою порушення типу скидів і підкидів.

Геоморфологічна будова парку тісно пов'язана з текто-геологічною будовою та історією розвитку гірського регіону. Основними орографічними структурами є субмеридіональні пасма Ракова–Шурдин, Максимець–Лосова, Яровиця–Томнатик з абсолютними позначками 1574 м (г. Яровиця) та Чорний Діл–Жупани (абсолютні позначки 1480 м).

У вершинних частинах пасма Яровиця–Томнатик збереглися давні поверхні вирівнювання (пенеплени). Рельєф тут має вирівняно-опуклу форму і є доступним для багатьох видів транспорту.

Майже аналогічним є рельєф пасма Чорний Діл–Жупани, розділеного сідловиною верхів'їв р. Сарата. Тут теж добре збереглися давні платоподібні ділянки з мінімальними ухилами. Однак загальний горбкувато-хвилястий вигляд порушується гостроверхими стрімчковими вершинами Великого Каменя (1453,6 м), Молочнобратьського карстового масиву (1475 м), Сарати (1298 м). На тлі схилів вирізняються окремі потужні брили-відторженці.

Територія НПП «Черемоський» входить до басейну річок Білий Черемош, Сучава. Головними річковими дренами є Перкалаб, Сарата, Яловичора, Лопушна, Черепашка, Бисків. Річкові долини – відносно вузькі, з чітко вираженими нижніми терасами. Так, у долині р. Сарата помітно вирізняються висока заплава (до 2 м), фрагменти першої тераси заввишки 3–4 м, другої – 6–8 м, третьої – 10–12 м.

Грунтовий покрив парку розвивається на продуктах вивітрювання

різноманітних порід, тому різною мірою виявляється його скелетність і кислотність. Загалом, поширені різні відмінності бурих гірсько-лісових ґрунтів потужністю 0,3–0,5 м.

Нині під лучною рослинністю вторинних сінокосів і пасовищ відбувається накладання лучно-ґрунтового процесу на вихідний субстрат бурих гірсько-лісових ґрунтів, що створює додатковий спектр проміжних різновидів ґрунтового покриву антропогенного походження.

У геоботанічному відношенні територія національного природного парку «Черемошський» належить до Чивчино-Гринявських гір. Панівне положення тут займають чисті смерекові ліси формації ялини європейської (*Piceeta albae*). Більшість із них мають практично корінний характер, трапляються й абсолютно корінні. В основному це – кліматогенний варіант смеречин, які сформувалися в крайніх для лісової рослинності умовах існування з помірно-холодним вологим кліматом, довгою сніжною зимою і коротким вегетаційним періодом. У цих кліматичних умовах смерека витісняє бук лісовий (*Fagus sylvatica* L.) і ялицю звичайну (*Abies alba* Mill.), формуючи монодомінантні угруповання, лише іноді з домішкою сосни кедрової (*Pinus cembra* L.).

За репрезентативністю охоронюваних видів судинних рослин на території національних природних парків в Українських Карпатах за рівнем соцологічної значущості НПП «Черемоський» поступається лише Карпатському НПП.

Найціннішими у соцологічному відношенні є фрагменти абсолютно корінних угруповань кедрово-смерекових лісів, виявлені на горі Великий Камінь хребта Чорний Діл. Це рідкісні угруповання реліктового характеру, де співдомінантом виступає занесена до Червоної книги України сосна кедрова. Це єдине її місцезростання в Буковинських Карпатах.

У складі формації смерекових лісів найпоширенішими є угруповання асоціації квасеницевих смеречин, які приурочені до багатих буроземних ґрунтів на більш-менш пологих схилах. Це найпродуктивніші фітоценози. Особливо цінними є монодомінантні смерекові угруповання цієї асоціації, що сформувалися на рендзинах – вапнякових ґрунтах, на вапняках і доломітах.

Фрагментарно, але також представлені на території парку й угруповання чагарникового типу рослинності. Найбільші площі у складі чагарникового типу рослинності займають чорничники. Вони мають переважно вторинний характер і сформувалися у лісовому поясі на місці смерекових лісів як короткочасно похідні угруповання. У складі чорницевого фітоценозів трапляються раритети: арніка гірська (*Arnica montana* L.), шафран Гейфелів (*Crocus heuffelianus* Herb.), фіалка відхилена (*Viola declinata* Waldst. et Kit.) та ін.

На другому місці за площею на території НПП «Черемоський» – угруповання лучного типу рослинності. В основному це післялісові луки, що сформувалися на місці зведених лісів і подальшого використання цих ділянок під пасовища або сіножаті та приурочені до виположених або слабо

спадастих схилів.

Найпоширенішими є угруповання формації костриці червоної (*Festuceta rubrae*). Вони трапляються повсюдно й формуються на місці свіжих і вологих типів смерекових лісів. Найчастіше співдомінантом цих угруповань виступає мітлиця, або польовиця тонка (*Agrostis tenuis* Sibth.), яка за своїми екологічними вимогами близька до костриці червоної (*Festuca rubra* L. s. str.).

Із раритетних видів флори у складі угруповань лучного типу рослинності зростають: арніка гірська, чина гладенька (*Lathyrus laevigatus* (Waldst et Kit.) Gren.), синюха голуба (*Polemonium caeruleum* L.), а також занесені до Червоної книги України орлики чорніючі (*Aquilegia nigricans* Baumg.), астранція велика (*Astrantia major* L.), гронянка півмісяцева (*Botrychium lunaria* (L.)), осока затінкова (*Carex umbrosa* Host), волошка карпатська (*Centaurea carpatica* (Porc.) Porc.), язичок зелений (*Coeloglossum viride* (L.) C. Hartm.), пізньоцвіт осінній (*Colchicum autumnale* L.), шафран Гейфелів (*Crocus heuffelianus* Herb.), пальчатокорінник серценосний (*Dactylorhiza cordigera* (Fries) Soo), тирлич безстебловий (*Gentiana acaulis* L.), билинець довгорогий (*Gymnadenia conopsea* (L.) R. Br.), лілія лісова, або кучерява (народна назва – царські кучері) (*Lilium martagon* L.), зозулині слъози яйцевидні (*Listera ovata* (L.) R. Br.), зозулинці прикрашений (*Orchis signifera* Vest) та обпалений (*O. ustulata* L.).

На луках виявлено ендеміки південно-східнокарпатські: фіалка відхилена (*Viola declinata* Waldst. et Kit.), жовтяниця альпійська (*Chrysosplenium alpinum* Schur), герань альпійська (*Geranium alpestre* Schur). Східнокарпатським ендеміком є волошка мармароська (*Centaurea marmarosiensis*). Рідкісними монтанними видами є жовтець платанолістий (*Ranunculus platanifolius* L.), гвоздика скупчена (*Dianthus compactus* Kit.); зникаючим декоративним – тирличник війчастий (*Gentianopsis ciliata* (L.) Ma). Таким чином, у складі лучних фітоценозів зростає найбільша кількість раритетних видів порівняно з іншими типами угруповань.

Значна частина раритетного фітогенофонду міститься у складі відкритих кальцефільних скельних угруповань. Наявність їх у цьому регіоні зумовлена особливостями геологічної будови, що визначається структурами північно-східної периферії Мармароського кристалічного масиву з відслоненнями метаморфічних сланців, магматичних порід та фрагментами накладених тріасово-юрських метаморфізованих мармуроподібних вапняків. Вони виходять на денну поверхню у вигляді карбонатних кліпенів (вершина г. Великий Камінь), або окремих потужних брил-відторженців, що досить часто трапляються на хребті Чорний Діл. Порівняно з іншими типами рослинних угруповань площа їх є незначною, але в межах Буковинських Карпат вони відомі лише в цьому регіоні.

Тому фітоценози вапнякових скель хребта Чорний Діл мають виняткове соцологічне (природоохоронне) значення як у зв'язку з тим, що в їхньому складі зростає велика кількість рідкісних, зникаючих та ендемічних видів, так і з огляду на те, що значна частина з них в інших регіонах

Українських Карпат та й України в цілому відсутня або ж відома з поодиноких оселищ.

Досить оригінальні у ценотичному та флористичному відношеннях на території НПП «Черемоський» угруповання болотного типу рослинності. Найпоширенішими є висячі болота, які представлені ценозами трав'яно-мохової групи формацій. Переважають характерні для південно-східної частини Українських Карпат угруповання формації осоки волотистої (*Carex paniculata* L.).

Осока волотиста належить до рідкісних видів флори боліт України. В Українських Карпатах цей вид має локальне поширення і найчастіше трапляється в Чивчинських горах, до яких і належить хребет Чорний Діл. Ценози цієї формації, як рідкісні для України, підлягають охороні й занесені до Зеленої книги України.

Біля підніжжя хребта Чорний Діл у долині р. Сарата є пам'ятка природи місцевого значення «Білий потік». Вона являє собою присхиле болото, що сформувалося на місці розливу однойменного потоку карстового походження. Болотам такого типу в Українських Карпатах властивий сфагновий евтрофний покрив, оскільки вони живляться бідними на мінеральні речовини водами. Загалом це – карбонатне болото з характерними видами рослин і угрупованнями, які в інших регіонах Українських Карпат не виявлено.

Ще одна пам'ятка природи (геологічна) «Водоспад Кізя» знаходиться між селами Усть-Путила і Бисків Путильського району. Схили навкруги водоспаду вкриті буково-ялицево-смерековими лісами з домішкою явора, або клена несправньо-платанового (*Acer pseudoplatanus* L.). На пасмі Чорний Діл є карстова печера «Молочні браття», досліджена до глибини 39 м із сумарною довжиною 56 м.

Територія НПП «Черемоський» багата своїми ландшафтно-рекреаційними ресурсами. Тут є три відомі джерела мінеральних вод. В Україні й за кордоном хлоридні води такого типу використовують для лікування серцево-судинних захворювань, пошкоджень шлунково-кишкового тракту, урологічних захворювань і шкіри.

Значною є історико-культурна цінність території НПП «Черемоський». Так, селище Путила (згадується у 1501 р., тривалий час мало назву Путилів, Сторонець-Путилів) – батьківщина відомого селянського ватага, керівника антикріпацького повстання 1848–1849 років Лук'яна Кобилиці (1812–1851).

Селище Путила є також батьківщиною українського письменника-демократа Юрія Федьковича (1834–1888). Музей-садибу Ю. Федьковича відтворено на місці, де стояла родинна хата письменника.

Щороку навесні в Путилі як столиці Буковинських Карпат проводять традиційні масові свята «Виходу на полонину», що супроводжуються народними гуляннями й приваблюють чимало туристів.

На р. Путила розмістилося село Сергії. У ньому є музей-садиба і пам'ятник Лук'яну Кобилиці. Це село славиться мінеральними водами. За водою з цілющого й прохолодного в будь-яку пору року джерела Ванцен на

схилі однойменної гори приїжджають ледь не з усієї Буковини. На Путильських притоках Поркулин та Фошки можна помилуватись галасливими водоспадами.

Надзвичайно мальовниче село Розтоки. Воно вільно розкинулося по широкій тут долині Черемошу. Інше село – Селятин розлого красується у гірській улоговині вздовж р. Сучава.

Загалом, верхів'я Білого й Чорного Черемошів в Українських Карпатах – найбільш загадковий, утаємничений і від того надзвичайно цікавий регіон.

Література:

1. Гетьман В. І. Українські Карпати: ландшафтно-рекреаційні ресурси / В. І. Гетьман. – Тернопіль : Навч. книга – Богдан, 2010. – 136 с.
2. Заповідна справа в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. М. Д. Гродзинського та М. П. Стеценка. – К. : Географіка, 2003. – 306 с.
3. Матеріали проекту створення «Дермансько-Острозького» національного природного парку. – 2009.
4. Шеляг-Сосонко Ю. Р. География растительного покрова Украины / Ю. Р. Шеляг-Сосонко, В. В. Осычнюк, Т. Л. Андриенко. – К. : Наук. думка, 1980. – 288 с.